

УДК 330.322

Нікитенко Д.В.

*кандидат економічних наук, доцент
Національного університету водного господарства
та природокористування***ІНВЕСТИЦІЙНА СПРИЯТЛИВІСТЬ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА
ЯК ЧИННИК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ****INVESTMENT OPPORTUNENESS OF BUSINESS ENVIRONMENT
AS A FACTOR OF INVESTMENT SAFETY****АНОТАЦІЯ**

У статті автор досліджує стан та динаміку розвитку бізнес-середовища на основі оцінок рейтингу «Doing Business» та соціологічних опитувань, проведених Державною службою статистики України. Узагальнено основні недоліки в організаційному механізмі бізнес-середовища. Виявлено, що різного роду рейтингування та опитування є сигналами для зворотного зв'язку між державою та бізнесом. Швидкість та ефективність реагування впливають на якість бізнес-середовища, а також готовність до інвестування діючих інвесторів та появу нових.

Ключові слова: бізнес-середовище, «Doing Business», рейтинг, інвестиційна безпека, інвестиційна сприяєтливість.

АННОТАЦИЯ

В статье автор исследует состояние и динамику развития бизнес-среды на основе оценок рейтинга «Doing Business» и социологических опросов, проведенных Государственной службой статистики Украины. Обобщены основные недостатки в организационном механизме бизнес-среды. Выявлено, что разного рода рейтингования и опросы являются сигналами для обратной связи между государством и бизнесом. Скорость и эффективность реагирования влияют на качество бизнес-среды, а также готовность к инвестированию действующих инвесторов и появление новых.

Ключевые слова: бизнес-среда, «Doing Business», рейтинг, инвестиционная безопасность, инвестиционная благоприятность.

ANNOTATION

In the article the author investigates the state and dynamics of business environment development based on the «Doing Business» rating and sociological surveys conducted by the State Statistics Service of Ukraine. The main shortcomings in the organizational mechanism of the business environment are summarized. It has been found that various kinds of rating and questioning are a signal for feedback between the state and business. The speed and responsiveness impact on the quality of the business environment and the willingness to invest existing investors and the emergence of new ones.

Keywords: business environment, «Doing Business», rating, investment security, investment favorable.

Постановка проблеми. Вже понад чверть століття відбувається ринкова трансформація економіки України. Проте, на відміну від «колег» по постсоціалістичному табору, наша країна здійснює ці перетворення відносно повільно. А останніми роками більше того – лише за зовнішнього тиску громадянського суспільства за підтримки закордонних донорів. Для економіки нагальним є впровадження саме системних інституційних, а не окремих реформ. Особливе місце в системних реформах належить сфері, яка є живильною для продуцентів ВВП. Саме забезпечення сприятливого бізнес-середовища як основи розвитку конкуренції та підприєм-

ництва є головним завданням під час реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки країни та інвестиційної безпеки як її складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження окремих питань бізнес-середовища та його впливу на економічний розвиток можна знайти у роботах як вітчизняних вчених, а саме у працях З.С. Варналія, В.М. Геєця, А.С. Гальчинського, М.І. Долішнього, А.І. Мокія, С.К. Реверчука, А.С. Філіпенко, так і зарубіжних науковців, а саме у працях А. Хоскінг, Г. Шмоллера, М. Портера, Р. Коуза, Д. Норта, Й. Шумпетера.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Сучасний рівень розвитку економічної науки описує бізнес-середовище як складну, багатомірну, поліфункціональну систему, яка як залежить від багатьох чинників, так і є чинником впливу на базові та допоміжні сфери функціонування національної економіки. Вивчення бізнес-середовища є завжди актуальним, адже передбачає корективи всього накопиченого досвіду щодо досліджуваної реальності, що перебуває в постійній динаміці.

Мета статті полягає в аналізі змін окремих складових інтегрального індексу інвестиційної сприяєтливості бізнес-середовища на основі рейтингових оцінок провідних міжнародних організацій та соціологічних опитувань, а також розробці практичних першочергових рекомендацій з його покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Як зазначає З.С. Варналій, «поєднання належних умов для підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектору від внутрішніх та зовнішніх загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних ризиків та забезпеченні інноваційних засад конкурентоспроможності національної економіки» [1, с. 452] створюють передумови для зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні, що сприяє зміцненню інвестиційної та загалом економічної безпеки. Поняття «належні умови для підприємницької діяльності» фактично співпадає з поняттям «бізнес-середовище», яке, зокрема, розглядають як «сукупність окремих суб'єктів економіки та чинників зовнішнього середовища, що

впливають на них» [2, с. 251]. Загалом бізнес-середовищу притаманні такі ознаки:

- бізнес-середовище є частиною суспільного середовища та в ідеалі слугує підвищенню національного багатства і добробуту;
- функцією якості бізнес-середовища є ефективність економічних процесів у країні;
- бізнес-середовище має властивості територіальної цілісності, в межах якої формується діловими людьми, нацією та інститутами (державними, фінансово-кредитними тощо) з їх взаємозв'язками та взаємовідносинами;
- бізнес-середовище формується чинниками (правового, політичного, соціального, економічного характеру), сукупність яких створює умови для функціонування бізнесу економічних суб'єктів конкретного суспільства, здійснення ділових відносин та функцій [2, с. 252].

Розуміння необхідності формування сприятливого бізнес-середовища задля реалізації підприємницького потенціалу країни як головного інституційного рушія економічних реформ мало місце в програмах різних урядів, тоді як непослідовність та декларативність інституційних трансформацій зумовлювали збереження несприятливого бізнес-середовища, яке не підтримує розкриття інвестиційного потенціалу і водночас призводить до

небезпечного стану інвестиційно-інноваційної безпеки економіки України.

Серед 14 індикаторів, які характеризують стан та рівень інвестиційно-інноваційної безпеки тематиці статті відповідає індикатор «Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища» [3], який демонструє рівень легкості ведення бізнесу. В основі цього інтегрального індексу лежать індекс умов ведення бізнесу рейтингу «Doing Business» Світового банку, індекс інвестиційної привабливості, розрахований Європейською бізнес-асоціацією, а також індекс поточного фінансово-економічного стану підприємств України, розрахований Держстатом.

Рейтинг «Doing Business» Світового банку присвячений оцінці інституціонального середовища для здійснення інвестиційної діяльності з урахуванням всього життєвого циклу: від створення до ліквідації підприємства. Тобто досліджуються умови діяльності національних малих та середніх підприємств, а також дається оцінка нормативних актів, що регулюють їх діяльність протягом всього життєвого циклу. Загальний рейтинг країни складається на підставі досліджень інституційного середовища за десятима тематичними напрямками (табл. 1). Країнам присвоюються місця з 1 до 190, при

Таблиця 1

Складові рейтингу «Doing Business» за 2012-2017 роки [4]

Показники	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік		
						Україна	Europe & Central Asia	OECD high income
Місце України в рейтингу	152	137	112	96	83	80	-	-
DTF	44,35	48,87	58,14	61,83	62,77	63,9	-	-
Реєстрація підприємства (створення підприємств)	112	50	47	76	30	20	-	-
DTF	81,67	85,58	87,34	87,35	93,88	94,4	90,92	91,51
Отримання дозволу на будівництво	180	183	41	70	140	140	-	-
DTF	14,67	16,78	62,92	61,34	61,36	61,42	69,07	75,6
Підключення до системи енергозабезпечення	169	166	172	185	137	130	-	-
DTF	32,39	32,54	52,04	54,57	54,84	58,45	69,02	84,37
Реєстрація власності	166	149	97	59	61	63	-	-
DTF	47,87	55,87	68,21	69,03	69,44	69,61	75,92	76,6
Отримання кредитів	24	23	13	17	19	20	-	-
DTF	81,25	81,25	87,5	75	75	75	64	62,19
Захист міноритарних акціонерів	111	117	128	109	88	70	-	-
DTF	40	40	40	50	50	56,67	63,53	64,62
Оподаткування	181	165	164	108	107	84	-	-
DTF	20,05	49,13	54,88	70,64	72,99	72,72	76,62	83,07
Міжнародна торгівля	140	145	148	154	109	115	-	-
DTF	48,8	51	53,44	65,24	65,15	64,26	84,04	93,87
Забезпечення виконання контрактів	44	42	45	43	н/д	81	-	-
DTF	67,19	67,19	66,25	57,11	57,11	58,96	65,72	67,48
Закриття бізнесу (вирішення неплатоспроможності)	156	157	162	142	141	150	-	-
DTF	9,61	9,38	27,85	28,05	27,92	27,5	51,65	77,15

Джерело: згруповано автором

Таблиця 2

Індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища [5]

Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Середньорічне значення індексу	н/д	н/д	2,68	2,50	3,2	2,89	2,16	2,12	2,65	2,58	2,87

Джерело: розраховано автором на основі даних Європейської бізнес-асоціації

цьому перше місце означає, що в країні створено найпривабливіші умови для здійснення інвестицій та підприємницької діяльності. У 2016 та 2017 роках перше місце посідала Нова Зеландія.

Крім визначення рейтингу країни, основний звіт «Doing Business» Світового банку включає і показник віддаленості до найкращих значень кожного індикатора рейтингу (DTF – distance to frontier). Порівнюючи щорічні показники віддаленості до найкращих показників, можна побачити, як змінюється інституціональне середовище для національних суб'єктів підприємницької діяльності в економіці країни, тоді як рейтинг легкості ведення бізнесу показує, як змінилось інституціональне середовище порівняно з іншими країнами. Показник віддаленості до найкращих показників для країни має значення від 0 до 100 балів, де 0 балів – найгірший показник (далекий від найкращого), а найкращий показник отримує 100 балів.

Як видно з табл. 1, незважаючи на кризові явища в економіці, місце України в рейтингу «Doing Business» непинно зростає зі 152-го у 2012 році до 80-го у 2017 році (між Сан Марино і Боснією та Герцеговиною). За цей період найбільш значимі позитивні зміни відбулися у сфері реєстрації підприємств (зі 112-го місяця у 2012 році до 20-го місця у 2017 році), в податковій сфері (зі 181-го до 84-го місця відповідно), в напрямі реєстрації власності (зі 166-го до 63-го місця відповідно). Проте найгірший стан речей маємо під час закриття бізнесу (150-е місце та DTF 27,5 у 2017 році) та отримання дозволу на будівництво (140-е місце, незважаючи на DTF 61,42 у 2017 році). Традиційно досить низький рівень розвитку зберігається у сферах підключення до систем енергозабезпечення, захисту міноритарних акціонерів, міжнародної торгівлі. За останні 3 роки погіршилась ситуація в напрямі забезпечення виконання контрак-

тів (із 42-го місця у 2013 році до 81-го місця у 2017 році).

Якщо індекс DTF окреслює на макrorівні загальну картину змін в країні, то індекс інвестиційної привабливості (ІП) відображає на мікрорівні стан бізнес-клімату за експертними оцінками перших осіб компаній-членів Європейської бізнес-асоціації (ЄБА). Вони оцінюють інвестиційний клімат з точки зору тріади «ретроспекція – діагноз – перспекція», де ретроспекція – аналіз поточного стану порівняно з тим, що було півроку тому, діагноз – це оцінка поточного стану інвестиційного клімату, а перспекція – безпосередній прогноз стану інвестиційного клімату на наступні півроку. Також перші особи компаній оцінюють доцільність інвестування в країну та перспективи розвитку бізнесу у своєму секторі на найближчі півроку. Результати опитування дають змогу оперативно відслідковувати тенденції розвитку економіки та безпосередньо настрої іноземних інвесторів. За всю історію вимірювання з 2008 року індекс жодного разу не сягнув позитивної зони – більше 4-х балів за 5-бальною шкалою. Найвищий показник індексу був зафіксований у 4-му кварталі 2010 року та 1-му кварталі 2011 року – 3,4 та 3,39 бали відповідно (табл. 2, рис. 1).

Так, згідно з даними опитування ЄБА у другому півріччі 2016 року 67% бізнесменів були незадовільні інвестиційним кліматом, тоді як у першому півріччі 2016 року їх було 78%. Серед основних чинників, які не сприяють покращенню бізнес-середовища, вони вбачають декларативність та відсутність реальних дій щодо реформування економіки, а також відсутність боротьби зі «старою системою» та корупцією. Тільки 34,9% респондентів вважають, що бізнес-клімат покращиться в 1 півріччі 2017 року, а 27% – що Україна буде вигідним ринком для інвестицій (42% не вважають). Ключовими проблемами для іноземних інвесто-

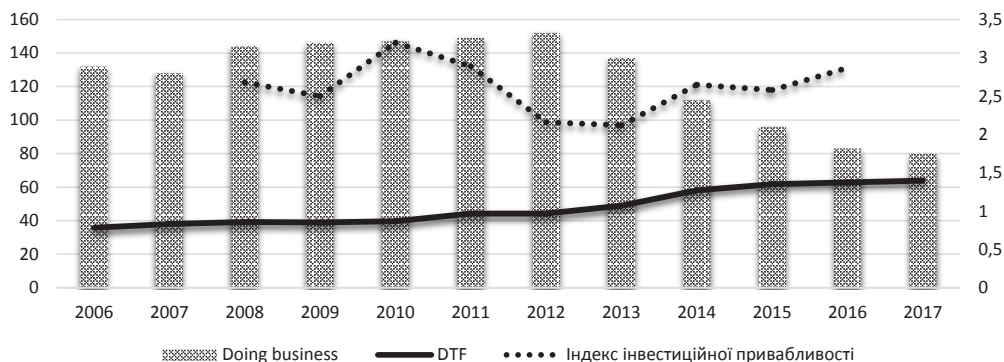

Рис. 1. Динаміка місця України в рейтингу «Doing Business», показника DTF та індексу інвестиційної привабливості України у 2006-2017 роках

рів є корупція (75% опитуваних), відсутність реформ судової системи (74%), відсутність земельної реформи (63%), відсутність ознак фінансової стабільності (60%), митні процедури (49%), відсутність прогресу у поверненні ПДВ (44%) [6].

Аналіз динаміки показників, наведених на рис. 1, може свідчити про те, що загалом в економіці України за досліджуваний період постійно відбуваються позитивні зміни в інституціональному середовищі для суб'єктів підприємницької діяльності – потенційних суб'єктів інвестування (висхідний характер кривої DTF). Проте ці зміни відбуваються дуже повільно порівняно з іншими країнами. Свідченням цього є пологий характер кривої DTF у 2007-2010 роках та 2014-2017 роках, а також зниження місця України в рейтингу «Doing Business» у 2007-2012 роках за одночасного зростання якісного показника DTF. Індекс інвестиційної привабливості, розрахований за методикою ЄБА, відображає настрої реальних суб'єктів інвестиційної діяльності щодо перспектив залучення до економіки нових інвесторів. Це є своєрідним зворотнім зв'язком (feedback) між бізнесом і державою, який дає можливість досить швидко реагувати на запити бізнесу щодо напряму та сили перетворень. Проте швидкість та ефективність зворотного зв'язку, на нашу думку, можливі лише за умови усвідомлення державними органами влади своїх саме сервісних, а не патерналістських функцій.

Як видно з графіка на рис. 1, негативні екстерналії 2014-2016 років не впливають катастрофічно негативно на позицію України як у рейтингу Всесвітнього банку (80-та позиція у 2017 році), так і на значення ІІІ Європейської бізнес-асоціації (з 2,65 у 2014 році до 2,87 у 2016 році), хоча і зменшують їх значення. Саме позитивні зміни у внутрішньому інституціональному середовищі, такі як лібералізація та дерегулювання, стали основними чинниками зростання рейтингу країни.

Згідно з опитуванням, проведеним ЄБА у другому півріччі 2016 року, до чинників, які найсильніше впливають на інвестиційну привабливість в порядку пріоритетів, перші особи іноземних компаній відносять корупцію; повільний темп реформ та відсутність

системності; проблеми з дотриманням законів та захисту прав; дефіцит політичної волі; переважання особистих та бізнес-інтересів у владних колах, що призводить до неспроможності впроваджувати структурні реформи; дефіцит довіри до влади; деградацію та корупцію у судовій системі; війну на Сході України. Отже, на зниження рейтингу країни та значення ІІІ більшою мірою впливає наявність внутрішніх чинників дестимулюючого характеру, ніж факт зовнішньої агресії.

Щодо індексу поточного фінансово-економічного стану підприємств України, то він розраховується як середньозважений за структурою випуску товарів та послуг в економіці України показник нормованих індексів поточного фінансово-економічного стану сільськогосподарських, промислових, будівельних, торговельних, транспортних підприємств та підприємств сфери послуг на базі інформаційних джерел Держстату України «Очікування підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності».

Індикатори ділових очікувань сьогодні відіграють особливе значення, адже за їх допомогою можна відслідковувати періоди зростання та спадання економіки з місячною або кварталною періодичністю, а також передбачати поворотні точки. Поворотними точками є значення, яке відображає пік або впадину. Піком вважають перехід від підйому (буму) до рецесії (кризи), а впадиною – перехід від депресії до поживлення.

Більшість країн світу під час побудови індикаторів ділових очікувань використовують результати обстежень ділової активності підприємств, що представляють інформацію про поточну ситуацію та майбутні очікування підприємств. Основними індикаторами ділових очікувань, які розраховуються в країнах-членах ЄС, відповідно до Гармонізованої програми ЄС, є індикатори ділової впевненості у промисловості, будівництві, роздрібній торгівлі, сфері послуг, сфері фінансових послуг (табл. 3); індикатор ділового клімату; індикатор економічних настроїв. Ці індикатори входять до системи обов'язкових гармонізованих європейських композитних індикаторів та розраховуються щомісячно. Метою

Таблиця 3

Динаміка індикаторів ділової впевненості (щоквартально за видами економічної діяльності) [7]

Види економічної діяльності	I 2015 року	II 2015 року	III 2015 року	IV 2015 року	I 2016 року	II 2016 року	III 2016 року	IV 2016 року	I 2017 року	II 2017 року
Промисловість	-10	-14	-16	-15	-10	-9	-10	-11	-5	-6
Будівництво	-43	-47	-46	-39	-34	-30	-31	-30	-27	-25
Торговельні підприємства	-12	-9	-2	5	-4	1	7	7	-1	3
Сфера нефінансових послуг	-36	-29	-23	-18	-22	-14	-8	-9	-15	-8
Сфера фінансових послуг	-45	-35	-33	-27	-25	-17	-13	-12	-16	-13

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату

розрахунку індикаторів ділових очікувань є отримання статистичної інформації щодо тенденцій ділової активності, зіставної з відповідними даними країн-членів ЄС.

Загалом, як видно з табл. 3 та рис. 2, з початку спостережень (1 квартал 2015 року) спостерігається зростання впевненості серед підприємств різних видів економічної діяльності у здійсненні господарської діяльності. Вона полягає у зменшенні питомої ваги підприємств, які песимістично оцінюють майбутнє своєї ділової активності. Згідно з оцінкою респондентів до чинників, які дестимулюють ділову актив-

ність підприємств (рис. 3-7) і є спільними для багатьох, відносять недостатній попит, фінансові обмеження.

Висновки. Загалом Україна демонструє стримане покращення в рейтингу «Doing Business», незважаючи на катастрофічний стан економіки, викликаний розвитком загрозливих явищ внутрішнього та зовнішнього характеру. Позитивні кроки, які створені в напрямі спрощення процедури відкриття бізнесу, можуть бути знівлені численними проблемами фундаментального характеру, пов'язаними з недосконалістю інституційного середовища функціонування

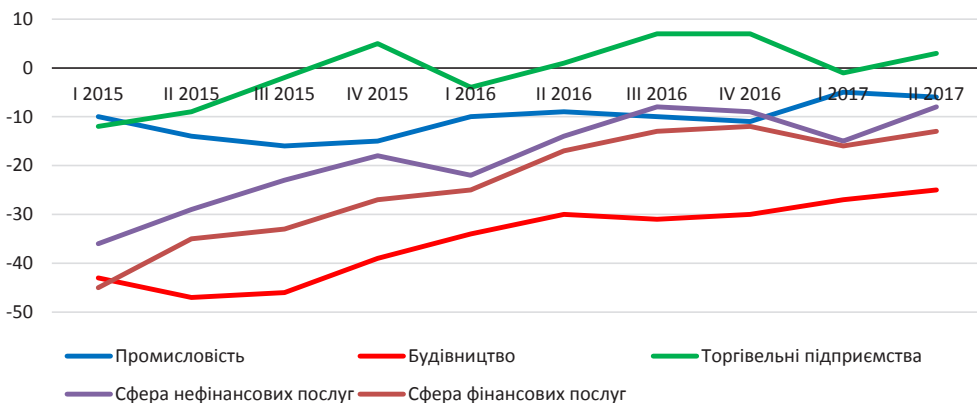

Рис. 2. Динаміка індикаторів ділової впевненості (за видами економічної діяльності)

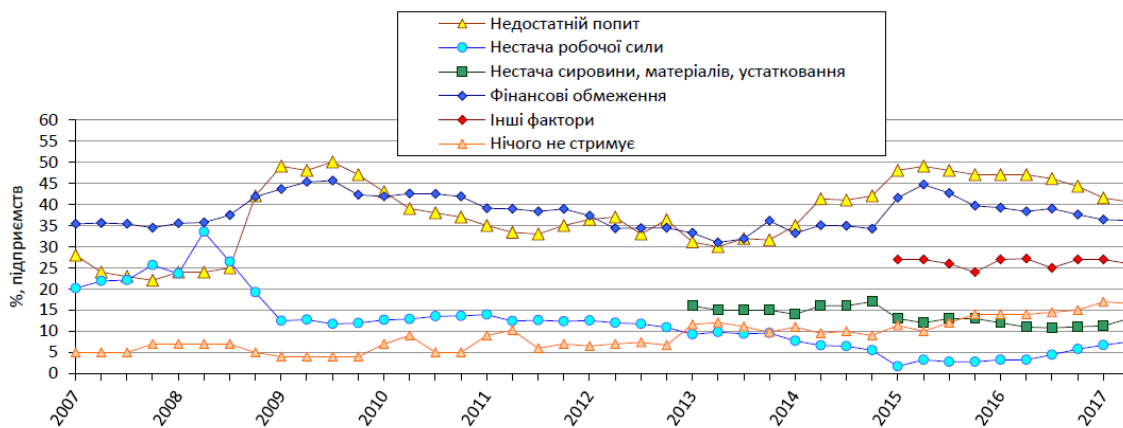

Рис. 3. Чинники, що стримують промислові підприємства

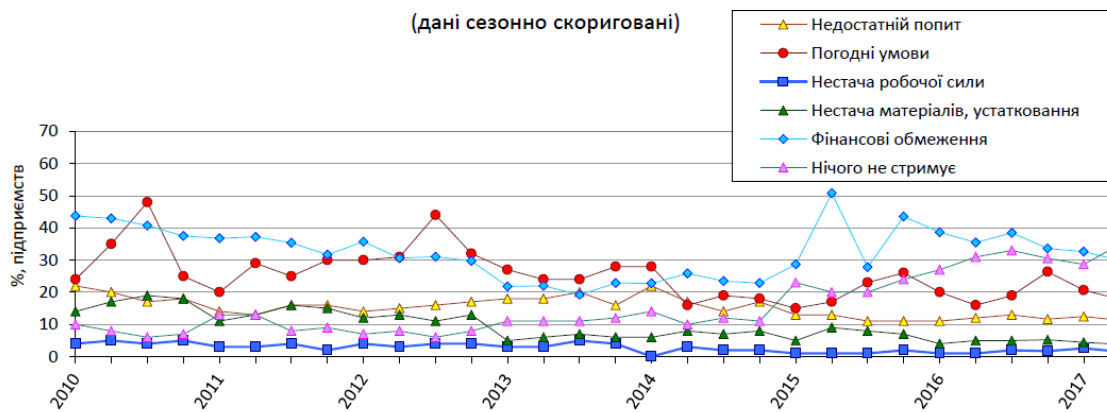

Рис. 4. Чинники, що стримують підприємства сільського господарства

бізнесу. Серед них виділяють декларативність дій органів державного управління, поверхневність реформ, нівелювання законом, низький рівень захищеності міноритарних інвесторів, корупцію тощо. Рейтингування країн та здійснення опитування суб'єктів господарювання є зручним інструментом контролю за ефективністю процесу державного управління економіки, а також засобом комунікації між державою та бізнесом. Адже незалежна оцінка інвестиційної сприятливості економіки країни є тим сигналом, який або підвищить зацікавленість з боку нових інвесторів, або її знизить. І тоді ніякі міждержавні симпозиуми, форуми, круглі столи та інституції, які їх організують задля сприяння залученню нових інвестицій,

не зможуть демонструвати ефективну роботу, якщо фундаментальні основи ведення бізнесу засвідчують депресивний стан цієї сфери. Тому однією з умов забезпечення високих темпів росту вітчизняної економіки й підвищення її конкурентоспроможності через залучення інвестицій є розвиток бізнес-середовища відповідно до світових стандартів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варналій З.С. Конкуренція і підприємництво: [монографія] / З.С. Варналій. – К.: Знання України, 2015. – 416 с.
2. Мельник М.І. Класифікація бізнес-середовища: системний підхід / М.І. Мельник // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 251-260.

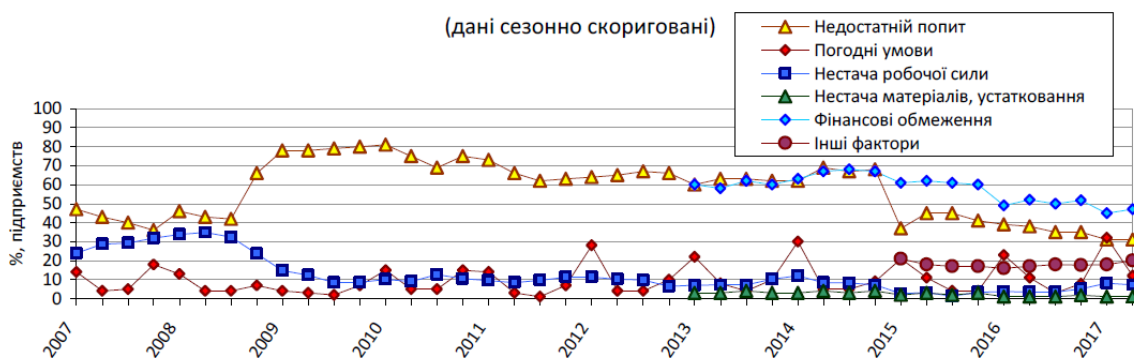

Рис. 5. Чинники, що стримують будівельну діяльність

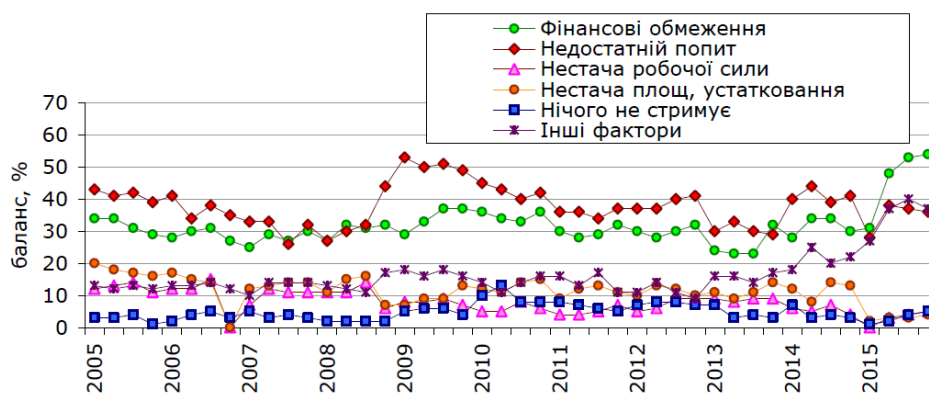

Рис. 6. Чинники, що стримують діяльність транспортних підприємств

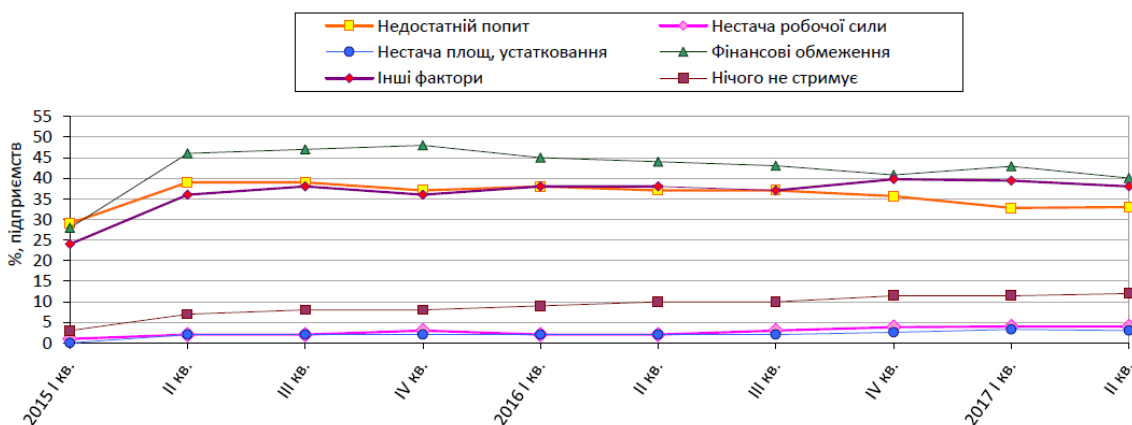

Рис. 7. Чинники, що стримують діяльність підприємств у сфері послуг

3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>
4. Distance to Frontier and Ease of Doing Business Ranking [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/data/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Chapters/DB17-DTF-and-DBRankings.pdf>
5. Індекс інвестиційної привабливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eba.com.ua/uk/component/k2/item/7?Itemid=13>
6. Індекс інвестиційної привабливості України. Друге півріччя 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eba.com.ua/static/press-releases/IAI_H2_2016_PRESENTATION_UKR.pdf
7. Економічна статистика / Макроекономічна статистика / Тенденції ділової активності // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>